

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 341.64:343.131.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/19>**Карпова К.М.**

Міжнародний гуманітарний університет

ПРАВО БУТИ ПРИСУТНІМ У СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджується практика ЄСПЛ щодо права бути присутнім у судовому засіданні, враховуючи сучасні тенденції щодо розвитку права на справедливий суд та розвиток технологій.

Наголошується на тому, що право бути присутнім у судовому засіданні є фундаментальним принципом права на справедливий судовий розгляд. Це право гарантовано статтею 6 Європейської конвенції з прав людини.

Зазначено, що Європейський суд з прав людини постійно наголошує на важливості цього права для забезпечення справедливості та прозорості судових розглядів. Зміст цього права дозволяє обвинуваченій особі брати активну участь у своєму захисті, спостерігати за процесом і забезпечувати здійснення правосуддя у відкритий і справедливий спосіб, також це допомагає в гарантуванні права на правову допомогу такій особі.

Зазначено, що стаття 6 не тільки встановлює право на справедливий та публічний розгляд справи судом, вона позначає зв'язок цього права з правом бути присутнім на судовому засіданні. Крім того, стаття 6(3) конкретно гарантує право обвинуваченого захищати себе особисто або за допомогою адвоката, ще більше посилюючи необхідність присутності особи при судовому розгляді її справи.

Також підкреслено, що Європейський Суд з прав людини неодноразово підкреслював у своїх рішеннях, що присутність обвинуваченого має вирішальне значення, особливо під час представлення доказів і допиту свідків, оскільки це безпосередньо впливає на здатність підсудного оскаржувати аргументи обвинувачення та ефективно комунікувати зі своїм захисником.

Проаналізовано ряд справ Європейського Суду з прав людини. Зокрема позначено, що ЄСПЛ розробив значну частину судової практики щодо права бути присутнім на судових засіданнях. Така участь виявляється не тільки у фізичній присутності, але й у можливості активно приймати участь у процесі.

Заочне провадження (in absentia) не є несумісним із статтями Європейської Конвенції з прав людини, воно повинно підлягати суворим гарантіям.

Позначено, що право відповідача бути присутнім може бути обмежено, якщо він буде вважатися таким, що заважає судовому розгляду. Однак такі обмеження мають бути пропорційними, і мають бути доступні альтернативні заходи для забезпечення дотримання прав відповідача.

Також в роботі звертається увага на те, що право бути присутнім на судовому засіданні є наріжним каменем права на справедливий суд згідно з Європейської Конвенції з прав людини.

Ключові слова: практика ЄСПЛ, право на справедливий суд, право бути присутнім у судовому засіданні, ЄКПЛ, in absentia, справедливий і публічний розгляд, право на правову допомогу.

Постановка проблеми. Право бути присутнім у судовому засіданні є фундаментальною складовою справедливого судового розгляду, як це гарантовано статтею 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Європейський суд з прав

людини (ЄСПЛ) постійно наголошує на важливості цього права для забезпечення справедливості та прозорості судових розглядів. Право бути присутнім дозволяє обвинуваченому брати активну участь у своєму захисті, спостерігати за

процесом і забезпечувати здійснення правосуддя у відкритий і справедливий спосіб. Крім того обвинувачена особа може в повній мірі скористатись гарантованим їй правом – правом на правову допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження практики ЄСПЛ щодо права особи бути присутнім у судовому засіданні здійснювали такі науковці, як: О.В. Бойко, П. Гламазда, М. Кравчук, Я. Рошкевич, Т.А. Цувіна, О. Юхимюк та ін. Незважаючи на розповсюдженість обговорення цієї проблематики, окремі аспекти права особи бути присутнім у судовому засіданні досі залишаються достатньо актуальними та своєчасними.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз права бути присутнім у судовому засіданні в практиці ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Як позначає Т. А. Цувіна: «у сучасних умовах принцип права бути почутим за своїм юридичним змістом зводиться до вимоги забезпечення стороні судового провадження можливості донести до суду свої вимоги й заперечення, ефективно представити свою юридичну позицію перед судом на умовах, рівних із тими, що надані іншій стороні, а також отримати за результатами розгляду справи вмотивоване судове рішення» [1, с. 89].

О. В. Бойко підкреслює, що «вимога публічності судового розгляду включає такі аспекти:

- 1) право на відкритий судовий розгляд, який дозволяє будь-якій особі бути присутньою під час судового розгляду справи;
- 2) право на усні судові дебати під час судового розгляду справи;
- 3) право на відкрите, публічне проголошення та оприлюднення судових рішень, вироків» [2, с. 106].

Януш Рошкевич (Janusz Roszkiewicz) у своїй праці підкреслює, що використовуючи практику ЄСПЛ та висновки юридичної науки, можна сформулювати певний мінімальний європейський стандарт у сфері відкритості судового розгляду. Тобто право на відкриття судового провадження включає принаймні три конкретні права, які включають: право брати участь у слуханні/засіданні, право ознайомлюватися з матеріалами провадження та право ознайомлюватися з судовим рішенням [3, с. 14].

О. Юхимюк, П. Гламазда, М. Кравчук позначають у висновках своїх тез, що «визнаний на міжнародному рівні та закріплений в Конституції України принцип публічного, гласного судового

розгляду справи з можливістю забезпечення присутності як сторін, так і усіх бажаючих, знайшов різноаспектне відображення в практиці Європейського суду з прав людини» [4, с. 14]. Є доцільним проаналізувати окремі справи, розглянуті ЄСПЛ щодо права бути присутнім у судовому засіданні.

Особа має право бути присутнім у судових засіданнях. Таке право є, навіть якщо особу захищає адвокат. Право бути присутнім передбачає також обов'язок бути присутнім на судовому засіданні на запрошення суду. У разі неявки в судове засідання та своєчасного не повідомлення суду про причини неявки справа може бути розглянута без присутності особи.

Якщо особу засудили без присутності в суді (*in absentia*), це не завжди буде порушенням прав такої особи. У такому випадку можна вимагати нового розгляду, коли особа дізнається про засудження за її відсутності.

Стаття 6(1) ЄКПЛ встановлює право на справедливий і публічний розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [5]. Ця стаття імпліцитно містить право бути присутнім на судовому засіданні. Крім того, стаття 6(3) конкретно гарантує право обвинуваченого захищати себе особисто або за допомогою адвоката, ще більше посилюючи необхідність їх присутності на судовому розгляді.

ЄСПЛ витлумачив ці положення як такі, що охоплюють не лише право бути присутніми на слуханні, але й право розуміти провадження та брати ефективну участь. Суд пояснив, що присутність обвинуваченого має вирішальне значення, особливо під час представлення доказів і допиту свідків, оскільки це безпосередньо впливає на здатність підсудного оскаржувати аргументи обвинувачення.

ЄСПЛ розробив значну частину судової практики щодо права бути присутнім на судових засіданнях. У справі «Colozza v. Italy» (1985) [6] Суд постановив, що відсутність обвинувачених на судовому засіданні без дійсної відмови від їхнього права бути присутніми є порушенням статті 6. Суд підкреслив, що право бути присутнім є важливим аспектом справедливого судового розгляду, і будь-яке обмеження цього права має бути виправдане вагомими причинами.

У справі «Lala v. the Netherlands» (1994) [7] ЄСПЛ посилив принцип, що обвинувачений повинен мати можливість ефективно брати участь у судовому процесі. Суд визнав порушення статті 6(1), коли заявнику не дозволили бути присутнім на його власному слуханні апеляції. ЄСПЛ

повторив, що право бути присутнім полягає не лише у фізичній присутності, але й у можливості суттєво брати участь у процесі.

Крім того, у справі «Zana v. Turkey» (1997) [8] ЄСПЛ розглянув обставини, за яких обвинувачений може бути судимий заочно. Суд постановив, що, незважаючи на те, що заочне провадження не є несумісним із ЄКПЛ, воно повинно підлягати суворим гарантіям. Зокрема, обвинувачені повинні однозначно відмовитися від свого права бути присутніми, або має бути доведено, що вони навмисно намагалися уникнути судового розгляду. Крім того, обвинувачений повинен мати можливість повторного судового розгляду або перегляду, якщо він не брав участі в початковому провадженні.

Хоча право бути присутнім є основним аспектом справедливого судового розгляду, ЄСПЛ визнав, що існують певні винятки. Наприклад, у справі «Kremzow v. Austria» (1993) [9] Суд визнав, що право відповідача бути присутнім може бути обмежено, якщо він буде вважатися таким, що заважає судовому розгляду. Однак такі обмеження мають бути пропорційними, і мають бути доступні альтернативні заходи для забезпечення дотримання прав відповідача.

Принцип усного та публічного слухання є особливо важливим у кримінальному контексті, коли особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, як правило, повинна мати можливість бути присутнім на слуханні в першій інстанції. Цей принцип прослідковується в таких справах: *Jussila v. Finland*, 2006, § 40; *Tierce and Others v. San Marino*, 2000, § 94; *Igor Pascari v. the Republic of Moldova*, 2016, § 27, щодо виключення заявника з провадження, у якому було встановлено його винуватість у скоєнні дорожньо-транспортної пригоди.

Треба підкреслити, що дійсно без присутності сторони в провадженні важко зрозуміти, як ця особа могла б скористатися конкретними правами, викладеними в підпунктах (c), (d) і (e) пункту 3 статті 6 ЄКПЛ, а саме право «захищати себе особисто», «опитувати або вимагати допитати свідків» і «отримувати безкоштовну допомогу перекладача, якщо він не розуміє або не розмовляє мовою, яка використовується в суді» [5]. Таким чином, обов'язок гарантувати право підсудного бути присутнім у залі суду є однією з основних вимог статті 6 (*Hermi v. Italy*, 2006; *Sejdovic v. Italy*, 2006; *Arps v. Croatia*, 2016).

Крім того, право бути присутнім на слуханні дозволяє обвинуваченому перевірити надійність

свого захисту та порівняти його з показаннями потерпілих і свідків (*Medenica v. Switzerland*, 2001). Національні суди повинні проявляти належну обачність у забезпеченні присутності обвинуваченого шляхом належного виклику його (*Colozza v. Italy*, 1985 [6]; *M.T.B. v. Turkey*, 2018 [10]), і вони повинні вживати заходів для запобігання його невинуватій відсутності на слуханні (*Medenica v. Switzerland*, 2001 [11]).

Хоча пункт 1 статті 6 не можна тлумачити як надання заявнику права отримати певну форму вручення судових документів, наприклад, рекомендовану пошту, в інтересах відправлення правосуддя заявник має бути повідомлений про судові слухання таким чином, щоб не лише знати дату, час і місце слухання, але й мати достатньо часу для підготовки своєї справи та можливості відвідування судового засідання (*В'ячеслав Корчагін проти Росії*, 2018) [12].

Слухання може бути проведено за відсутності обвинуваченого, якщо він відмовився від права бути присутнім у судовому засіданні. Така відмова може бути явною або прихованою через поведінку особи, наприклад, коли особа намагається ухилитися від явки до суду (*Lena Atanasova v. Bulgaria*, 2017; *Chong Coronado v. Andorra*, 2020). Однак будь-яка відмова від гарантій згідно зі статтею 6 повинна відповідати критерію «свідомої та розумної» відмови, як це встановлено в прецедентному праві Суду (*Sejdovic проти Італії*, 2006).

ЄСПЛ постановив, що якщо особу, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, не було повідомлено особисто про судовий розгляд та засідання, це не наділяє її статусом «втікача». Крім того, на особу, обвинувачену у вчиненні кримінального правопорушення, не повинен лягати тягар доведення того, що вона не намагалася уникнути правосуддя або що її відсутність була спричинена форс-мажорними обставинами. У той же час національні органи влади можуть оцінити, чи обвинувачений продемонстрував поважну причину для своєї відсутності, чи є в матеріалах справи щось, що підтверджує те, що він був відсутній з причин, які не залежали від нього. У будь-якому випадку необхідно продемонструвати об'єктивні докази та факти, щоб зробити висновок про те, що обвинувачений міг бути обізнаний про провадження проти нього (*Yeşer v. Turkey*) [13].

Однак проведення слухання за відсутності обвинуваченого саме по собі не суперечить статті 6 ЄКПЛ. Однак, якщо національне зако-

нодавство дозволяє проводити судовий розгляд, незважаючи на відсутність особи, «обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення», яка перебуває на місці заявника, ця особа повинна, як тільки їй стане відомо про провадження, мати можливість отримати від суду, який розглядав справу, нове визначення суті обвинувачення (Sanader v. Croatia, 2015) [14].

Хоча провадження, яке відбувається за відсутності обвинуваченого, само по собі не є несумісним зі статтею 6 Конвенції, відмова в правосудді все ж має місце, коли особа, засуджена заочно, не може згодом отримати від суду, який слухав її справу, нове рішення. щодо суті обвинувачення як з точки зору закону, так і з точки зору факту, якщо не було встановлено, що він відмовився від свого права з'являтися та захищатися або що він мав намір уникнути суду (Сейдович проти Італії, 2006). Це пов'язано з тим, що обов'язок гарантувати право обвинуваченого бути присутнім у залі суду – під час первинного провадження або під час повторного – є однією з основних вимог статті 6 ЄКПЛ (Stoichkov v. Bulgaria, 2005).

У справі «Санадер проти Хорватії» (2015) ЄСПЛ постановив, що: «вимога щодо заочного суду особи, яка не знала про своє судове переслідування та висунуті проти неї звинувачення або намагалася ухилитися від суду чи однозначно відмовилася від свого права виступати в суді, повинна була з'явитися до національних органів влади та надати адресу проживання під час кримінального провадження, щоб мати можливість вимагати повторного розгляду, була непропорційною» [14]. Це було особливо вірно тому, що як тільки підсудний потрапляє під юрисдикцію національних органів влади, він буде позбавлений волі на підставі заочного засудження (the conviction in absentia). У зв'язку з цим ЄСПЛ підкреслив, що не може бути й мови про те, щоб обвинувачений був взятий під варту, щоб забезпечити право на повторний розгляд справи в умовах, які відповідають статті 6 Конвенції. Однак Суд пояснив, що це не ставить під сумнів те, чи в новому провадженні присутність заявника на судовому засіданні повинна забезпечуватися шляхом його тримання під вартою чи застосуванням інших заходів, передбачених відповідним національним законодавством. Такі заходи, якщо вони застосовуються, повинні мати іншу правову основу – обґрунтовану підозру у вчиненні заявником злочину, про який йде мова, та наявність «відповідних і достатніх причин» для його затримання (у справі Чонг Коронадо проти Андорри, 2020, де тримання під вартою не було

обов'язковим у контексті повторного судового розгляду).

Насамкінець, проблема щодо вимоги про присутність на слуханні виникає, коли обвинуваченому перешкоджають взяти участь у судовому процесі через його неналежну поведінку (Ідалов проти Росії, 2012; Маргуш проти Хорватії, 2014; Ананьев проти Росії, 2009). У цьому контексті, для належного відправлення правосуддя важливо дотримуватись фундаментальних прав людини, забезпечити її гідність, порядок в залі суду як ознак судового провадження. Кричуще ігнорування відповідачем елементарних стандартів належної поведінки не може і не повинно допускатися. Проте, коли поведінка заявника може мати такий характер, що виправдовує його відсторонення та продовження судового розгляду за його відсутності, головуючий суддя зобов'язаний встановити, що заявник міг розумно передбачити, які наслідки його триваючої негативної поведінки буде підставою для прийняття рішення про його видалення із зали суду (Ідалов проти Росії, 2012). Крім того, доречним є питання про те, чи міг адвокат заявника скористатися правом захисту за відсутності заявника (Marguš v. Croatia, 2014) і чи було це питання розглянуто та, якщо необхідно, враховано при апеляції (Ідалов проти Росії, 2012).

Ще одна відома справа – «Sakhnovskiy v. Russia» (2010) [15], де ЄСПЛ розглядав використання відеозв'язку як заміну фізичної присутності в суді. Суд постановив, що хоча відеоконференція може бути дозволеною за певних обставин, вона не повинна підривати справедливість провадження. Має бути збережена можливість підсудного спілкуватися зі своїм адвокатом і брати повну участь у судовому процесі.

Відповідно, ЄСПЛ констатує порушення статті 6 ЄКПЛ за наявності у сукупності таких обставин:

«(а) кримінальна справа була розглянута судом за відсутності обвинуваченого;

(б) обвинувачений не відмовився прямо чи опосередковано від права бути присутнім на розгляді своєї справи;

(в) національне законодавство не забезпечило обвинуваченому права вимагати перегляду його справи, щойно він довідається про результати провадження in absentia» [16, с. 11].

Висновки. Право бути присутнім на судовому засіданні є наріжним каменем права на справедливий суд згідно з ЄКПЛ. Судова практика ЄСПЛ підкреслює важливість цього права для забезпечення того, щоб правосуддя не лише

здійснювалося, але й виглядало таким, що воно здійснюється. Хоча є обмежені винятки, будь-які обмеження цього права повинні бути ретельно перевірені, щоб запобігти порушенням ЄКПЛ.

Прецедентне право ЄСПЛ продовжує розвиватися, надаючи вказівки щодо того, як це право слід поважати та захищати в різних правових системах.

Список літератури:

1. Цувіна Т. А. Принцип права бути почутим (right to be heard) у цивільному судочинстві: модельні європейські правила цивільного процесу ELI/UNIDROIT, практика ЄСПЛ і національний контекст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. Вип. 2 (121). С. 88–96.
2. Бойко О. В. Публічність судового розгляду справи як гарантія права на справедливий суд. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2021. С. 105–110.
3. Roszkiewicz J. Jawność postępowania sądowego w świetle Europejskiej konwencji praw człowieka. *Radca Prawny. Zeszyty Naukowe*. 2 (27)/2021. S. 11–42.
4. Юхимюк О., Гламазда П., Кравчук М. Право на присутність в судовому засіданні в світлі практики Європейського суду з прав людини: окремі аспекти. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* (Випуск 43): матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 21–22 вересня 2022 р.). WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФОП Шпак В.Б., 2022. С. 11–14.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення 21.08.2024).
6. Colozza v. Italy, 12 February 1985, ECHR A89. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (дата звернення 21.08.2024).
7. Lala v. the Netherlands, September 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57900> (дата звернення 21.08.2024).
8. Zana v. Turkey, November 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58115> (дата звернення 21.08.2024).
9. Kremzow v. Austria, September 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57829> (дата звернення 21.08.2024).
10. M.T.B. v. Turkey, 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183536> (дата звернення 21.08.2024).
11. Medenica v. Switzerland, 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59518> (дата звернення 21.08.2024).
12. В'ячеслав Корчагін проти Росії, 2018. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-vyacheslav-korchagin-proti-rosi%D1%97-pres-reliz/> (дата звернення 21.08.2024).
13. Yeğen v. Turkey, 2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-197203> (дата звернення 21.08.2024).
14. Sanader v. Croatia, 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-151039> (дата звернення 21.08.2024).
15. Sakhnovskiy v. Russia, 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150452> (дата звернення 21.08.2024).
16. Хутор Т., Карнаух Б., Климосюк А., Рябченко Т. Стандарти розгляду справ in absentia і практика ВАКС щодо стягнення активів підсанкційних осіб у дохід держави. Київ: Інститут законодавчих ідей, 2023. 15 с.

Karpova K.M. THE RIGHT TO BE PRESENT AT A COURT HEARING IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article examines the practice of the ECtHR regarding the right to be present at a court hearing, taking into account modern trends in the development of the right to a fair trial and the development of technology.

It is emphasized that the right to be present at a court hearing is a fundamental principle of the right to a fair trial. This right is guaranteed by Article 6 of the European Convention on Human Rights.

It is noted that the European Court of Human Rights constantly emphasizes the importance of this right to ensure fairness and transparency of judicial proceedings. The content of this right allows the accused person to actively participate in his defense, observe the process and ensure that justice is administered in an open and fair manner, and it also helps in guaranteeing the right to legal aid for such a person.

It is noted that Article 6 not only establishes the right to a fair and public hearing of the case by the court, it indicates the connection of this right with the right to be present at the court hearing. In addition, Article 6(3) specifically guarantees the accused's right to defend himself in person or through counsel, further reinforcing the need for a person to be present at his trial.

A number of cases of the European Court of Human Rights are analyzed. In particular, it is noted that the ECtHR has developed a significant part of judicial practice regarding the right to be present at court sessions.

Such participation is manifested not only in physical presence, but also in the ability to actively participate in the process.

Absentee proceedings (in absentia) are not incompatible with the articles of the European Convention on Human Rights, it should be subject to strict guarantees.

It is noted that the defendant's right to be present may be limited if he is considered to be interfering with the trial. However, such restrictions must be proportionate and alternative measures must be available to ensure that the defendant's rights are respected.

The work also draws attention to the fact that the right to be present at a court hearing is a cornerstone of the right to a fair trial according to the European Convention on Human Rights.

Key words: *the practice of the European Court of Human Rights, the right to a fair trial, the right to be present at a court hearing, the European Convention on Human Rights, in absentia, a fair and public trial, the right to legal aid.*